

עיוני נוסח במשנה וגמרא ד'אבות מלאכות' (פרק כלל גדול)

מבוא

שבעים פנים לתורה, וכל אדם ואדם מוצא את הפנים החביבות עליו ומאירות אליו מאורן; אף שבעים דרכים ללימוד התורה ושיטות רבות, וכל אדם עוסק בשיטה הנראית לו, וזו שמכוחה יכול להתמיד בעיסוקו ולהעמיק הבנתו.

איני יודע אם נטיית הלב היא או החינוך המדעי שהושפע עלי ע"י אבא שליט"א, או שמא מורי ורבותי בבתי אולפנא שהסתופפתי בצילם — מכל מקום, מזה כמה שנים שחכיבה עלי שיטה 'חדשה' (גם ישנה) כלימוד: שיטת הסינטיזה בין הלמדנות הישיבתית לבין הפילולוגיה האוניברסיטאית. ככהרבה סינטיזות, גם לזו חסרוניתיה: אין בה השלימות והעומק של כל שיטה בנפרד. אך יתרונה בצידה: מביאה היא תחת קורת גג אחד את הישיבה והאוניברסיטה, את התוכן והצורה, את ההלכה והפילולוגיה — ובאחת, יוצרת מיבחר שיש בו מן המאלף והאלגנטי, מן האמת העובדתית וההשלכות ההיסטוריות, ולפי שעה יש בו אף מן החידוש, לפי שאין הרבים, עדיין, הולכים בדרך זו.¹

אשר על כן בחרתי להביא בפרק זה, לכבודו של אבינו-מורנו הדגול, כמה הערות והארות התלויות בשאלות נוסח המשנה וסוגית התלמוד בעניני אבות מלאכה בשבת, ככל אשר נתברר לי במסגרת חברים מקשיבים בישיבת הקיבוץ הדתי בקב' עלומים בחורף תשמ"ב. בודאי רב מה שנעלם ממני על המבואר להלן, אך תקוותי רבה, כי גם מבחר ראשוני זה עשוי לעורר ענין אצל הקורא והמעייין. הנוסח המובא בראשי הדברים בפנים, ברגיל, הוא נוסח דפוסי וילנא-ראם, שהרי מהדרוה זו היא השגורה והמקובלת והנפוצה (אם גם אולי הגיעה השעה למהדרוה מחודשת ומוגהת).

הערות הנוסח למשנה מבוססות על כ"י קויפמן (שכדקתיו עפ"י הצילום בהוצאת

נרפס ראשונה בספר היובל לכבוד ר' אלכסנדר כ"ר זאב הכהן, הוש"ר תשמ"ג.

1. ראה לענין זה מש"כ בהקדמתי לעבודת הרוקטור שלי (ת"א תש"ם) בפרק 'הערות מתורולוגיות'. [נראה גם המאמר הפותח ספר זה: 'המחקר בתקנות חז"ל' — המערכת].

מקור) ועל הערות הנוסח של פרופ' אברהם גולדברג (פירוש למשנת שבת, ירושלים תשל"ו); ואילו לגמרא — על כ"י מינכן 95 (צילום מקור), כ"י ותיקן 108 (כנ"ל), דפוס ונציה ר"פ (כנ"ל), והערות הרנ"ן רבינוביץ בדקדוקי סופרים למכילתין (בעיקר כ"י אוקספורד 366 ודפוסים ישנים).

סימני הקיצור: קויפמן = ק, מינכן = מ, ותיקן = ר (רומי), ונציה = ד"ר, דפוס = ד, אוקספורד = א"פ.

א. משנת ל"ט מלאכות (שבת דף עג ע"א)

1. ד: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת.

מ: אלו הן אבות מלאכות וכו'.

נראה שגרס כן בכ"מ עפ"י כמה דוגמאות במשניות אחרות במסכת (ר' למשל פ"א מ"ד "אלו מהלכות", או בפ"ד מ"א "אלו קשרים שחייבין עליהם", וכן פ"ט מ"ו "אלו הן הציצין" (ק ליתא ה"ן)).

וראה בתוספות, לקמן דף עה ב ד"ה חסר אחת "דנקט ברישא 'אלו'", וכבר העיר מהר"ם לובלין בהערותו לדיבור זה, כי היה לפניהם, כנראה, כנוסח כ"מ שלפנינו.

2. ד: הזורע והחורש.

ק: החורש והזורע.

כמו ב"ק כן הוא גם בכ"י פרמה 138, דפוס לא נודע (קושטא רע"ו?) למשנה, כ"י אוקספורד, משב"ר (= משניות שבירושלמי, וכ"ה בכ"י לידן), ועוד; וראה מה שכתב על משנה זו מהר"ן אפשטיין במבואו הגדול לנוסח המשנה עמ' 712, וגולדברג (הנ"ל) עמ' 139.

בעל דק"ס העיר, שנוסח הירושלמי הוא טעות-סופר, שהרי הבבלי (להלן ע"ב) הקשה "מכדי מכרב כרבי ברישא — ליתני תורש והדר ליתני זורע?", ומשמע בבירור שלא היה ידוע לו נוסח המשניות הירושלמיות! ובהמשך מתרץ הבבלי תירוצו מפתיע: "תנא בארץ-ישראל קאי, דזרעי ברישא והדר כרבי", ותולה דווקא את הנוסח ה'בבלי' של המשנה במנהג א"י. אבל כמובן שאין זו ט"ס בירושלמי, שהרי על נוסח זה מעידים כל כה"י של המשנה (והם, כמובן, מטיפוס המשניות הא"י; וראה מה שהאריך לאחרונה בענין זה של כה"י של המשנה פרופ' יעקב זוסמן בהרצאתו בקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"א עמ' 215).

והאמת תורה דרכה, שגם נוסח הבבלי אמת. שהנה כבר כתב פרופ' יהודה פליקס (החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, תשכ"ג, עמ' 42), כי באיזור ההר בא"י נוהגים חקלאים לזרוע ואת"כ לתרוש, כהערת הבבלי; גם מידידי ר' אריה רוטנברג,

איש ב"ס שדה בכפר עציון, שמעתי, כי החקלאים באיזור הר חברון נוהגים בשיטה זו עד עצם היום הזה.

מסתבר אפוא, כי שתי הגרסאות במשנה תלויות במקום ניסוחה: המשנה ה'בבלי' נתנסחה, כנראה, בהר יהודה (ושמא טרם החורבן, שהרי בודאי משנה עתיקה היא!) והגיעה משם לבבל עוד בימים קדמונים; המשנה ה'ירושלמית' היא, אולי, משנת אנשי גליל, שלא זרעו חטים בהר אלא בבקעות, וכאמת תרשו ברישא והדר זרעו (מענין להעיר, כי הרמב"ם, בהלכות שבת שלו, פרק ז הלכה א, ובמנין ל"ט אבות מלאכה, גורס ככה"י מטיפוס א"י: "ואלו הן, החרישה והזריעה...").

3. ד: והחורש והקוצר.

מ: והחורש והמנכש והקוצר.

בהשקפה ראשונה נראית התוספת ("המנכש") מיותרת ומזוהה, ושמא אינה אלא ט"ס, אך גם כך יש להסביר מנין נתגלגלה טעות כזו לסופר כ"מ.

מלאכת המנכש חזרה ונשנתה לפנינו בפירוט מלאכת החורש (להלן פ"ב מ"ב, דף קג א): "החורש כלשהוא המנכיש והמקריסים וכו'", ומסתבר משם, כי היא תולדת חורש (בהיותה מייפה את הקרקע ומכינה אותה לזריעה). והנה נחלקו אמוראים בענינה של מלאכת הניכוש (בבלי מועד קטן דף כ ע"ב, וראה דבריו של גולדברג, עמ' 241): אחד, מלאכה זו תולדת זורע היא ולאידך — תולדת חורש (רבה ורב יוסף; מעתה שמא יש לומר, כי בעל כ"י מינכן העתיק מספר משניות שהיה לפניו, ובו העיר הלומד בגליון על מלאכת המנכש שהיא 'שייכת' לחורש (ופסק כרבה שהיא תולדתה), וכדרך הגליונות² — נכנסה ההערה לגוף הטקסט לאחר החורש.

4. ד: הקורע ע"מ לתפור [שתי תפירות].

ב ד"ו ליתא "שתי תפירות", וכבר העיר על כך הרנני"ר בודק"ס (אות צ עיי"ש); אך בכל כה"י נמצאות המלים (וראה גולדברג עמ' 135 שורה 20), ועל כן מסתברת הערתו של בעל ד"ס, שאין זו אלא השמטה פשוטה בד"ו. אך עם העיון, שמא ואולי יש ל'השמטה' זו על מה לסמוך, וזאת בשנקדים שאלת נוסח 'קלה' אחרת בגמרא להלן.

בדף עד ב — עה א דנה הגמ' בקורע ע"מ לתפור, ושאלה שם: "קריעה במשכן

2. ראה תשובת הגאון הידועה, שו"ת הגאונים מהד' הרכבי סימן רעב (והובאה ע"י לוין באוצה"ג לבכא"מא נג ב), בה כבר עמד הגאון על תופעת היגליון, וכבר הביאו תשובה זו רבים — כפרופ' אברהם וייס במחקרים בתלמוד ומור' פרופ' א"א אורבך בבעלי התוספות (מהדרה רביעית עמ' 688 הערה 42).

מי הוה (הנוסח 'מי הוה' תמוה כלשהו, ובכ"י ר הנוסח באמת, כבשאר המקומות, "היכי הואי"; ב מ, א, ליתא לשאלה בכלל)? ותידצה "שכן יריעה שנפל בה דרנא (= תולעת, שעשתה נקב בבר; ר' רש"י לכאן) קורעין בה ותופרין אותה"; וב מ, ר, א: "... קורעין אותה ותופרין אותה". תוספות שם הביאו מסוגית האורג (לקמן דף קה א"ב), שאף שם מקשה הגמ' כיוצא במקומנו "היכי משכחת לה?", ותירצו שם באופן אחר: "דעבידא ככיסתה" (= רש"י: כמין כיס, עיי"ש), ותמהים מדוע אין הסוגיות מביאות אותו תירוץ, אותה אוקימתא?

התוספות תירצו שני תירוצים: (א) יש להבחין בין המשכן (אומנים-מומחים, שלא עשו מעולם "ככיס"), שעליו מדובר בסוגיית משנת אבות-מלאכות, לבין "קורע ותופר בעלמא", שעליו מדברת סוגית האורג, שלא נקטו "דרנא", שאינו שכיח; (ב) בסוגית האורג מחפשים האמוראים מקרה שצריך לקרוע ברוחב ב' תפירות ותו לא, אבל כדרנא שבכאן צריך לקרוע מלמטה עד למעלה (וקשה, הרי גם כמשנה "ב' תפירות" שנינו? ותירצו "סברא הוא" וכ' עיי"ש). נראה לענ"ד, ששני התירוצים בתוספות חולקים ביניהם בגרסת הגמרא כאן: לתירוץ (א) הנוסח באמת "קורעין בה", כגירסת ד, ועל כן חייבים להעמיד ההבדל בהקשר (משכן – בעלמא); לתירוץ (ב) הגירסה היא "קורעין אותה", היינו כולה, מלמעלה למטה, ובכך ההבדל באוקימתות בין הסוגיות!

השתא דאתינן להכי, שמא זו כוונת הנוסח בד"ו (ולא השמטה סתמית): במשכן – כיון שקרעו את היריעה כולה במקרה של נקב התולעת (וכנוסח כה"י בגמ' – קורעין אותה; אמנם בד"ו עצמו הנוסח "בה"...) , לא שיך לשנות השיעור של ב' תפירות, שהוא ענין למשנת האורג ולמלאכה (ושיעור חיובה) בדרך כלל! ובוזה הרווחנו קושית תוספות הנ"ל, ומה שכחבו שהוא עפ"י סברא – בודאי צדקו, שלא המציאות המבוארת במשכן היתה הקובעת ענין השיעור, במקרה זה.

5. ד: והמעבד את עורו.

ק: המעבדו.

כגירסת ד גורסים כל הדפוסים – הן דפוסי המשנה והן דפוסי הבבלי; לעומת זאת גירסת ק מקוימת בכל כה"י כולם, ואף להלן בפיסקא שבגמרא (דף עה ב). ושאלה היא מה ענין שינוי זה. אולי ראו המדפיסים צורך להדגיש שהמדובר בעור הצבי ולא בכשרו, שהרי המלאכות שלפני כן (צד, שוחט, מפשיט, ואף מולח!) יכולות לדבר על הצבי באופן כללי (ושמא דשמא קשורה המתלוקת בין הנוסחהות לשאלה אם יש עיבוד באוכלין, כסוגיא הנ"ל לקמן: למ"ד יש עיבוד באוכלין הנוסח ככה"י, ולמ"ד אין – הנוסח כבדפוסים, וכך רצו להדגיש!).

6. ד: הכותב שתי אותיות, והמוחק ע"מ לכתוב שתי אותיות.

ק: הכותב שתי אותיות, והמוחק ע"מ לכתוב שתי אותיות.

כגירסת ק כן הוא גם בכ"י אוקספורד 395 (משנה עם פירוש הרמב"ם, וראה על כ"י זה במבואו של גולדברג עמ' מג"מד).

והעיר מהרי"ן אפשטיין (כמאמרו "הלכות הגאונים", תרביץ תרצ"ט עמ' 133) כי כך הוא הכתיב הרגיל בכתבי היד הא"י בצורת הריבוי של 'אות', וכן העיר הר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה שבת עמ' 173. ובתוכ"פ לכיצה (עמ' 999) הביא בשם בעל מרכבת המשנה, ש'אותות" ריבוי לשתי אותיות דומות (אא, שש, גג וכו') ואילו 'אותיות' הוא ריבוי לשתיים שונות (כגון 'שם' משמעון וכו').

אמנם דברי ר' שלמה חעלמא, בעל המרכבת, נראים קשים לאור סוגית הכותב להלן (קד א-ב), שם נחלקו תנאים בספרא בענין זה עצמו, היינו אם חיוב חטאת חל רק ב'שם' משמעון או אף ב'שש' מששך או אולי גם ב'אא' דאאורך, ועי"ש. האם יש מקום, איפוא, לומר, כי נוסחאות שונות במשנתנו הם תוצאה של אותה מחלוקת? וצ"ע נוסף.

ב. גמרא (דף עג ב):

7. ד"ו: כולן מלאכה אחת הן; מאי קמ"ל העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת (ר: מלאכה הרבה מעין אחת) אינו חייב אלא (מ, א"פ, ר, קטע גניזה³ נוסף: הטאת) אחת.

המהרש"ל התקשה בנוסח "מאי קמ"ל" בלא מענה, והוסיף (וכך הוא ברפוסינו) "מאי קמ"ל — הא קמ"ל"; אך אולי באמת אין בזה צורך, וב מ, א"פ הנוסח פשוט: "וקא משמע לך", וחר לא מידי; וב ר: "הא קמ"ל" (בלבד), ולפי"ז אין נוסח ד אלא קונטמיניציה.

8. ד: (פסקא) 'והמעמר': אמר רבא האי מאן דכניף מלחא וכו', אביי (ר: ואביי) אמר אין עמור אלא בגדולי קרקע.

דבר שאין צריך לאמרו, שחילופי נוסח רבה-רבא מצויים כמעט בכל פעם שאחד מן השמות נזכר בתלמוד (מקורו של החילוף בכתבי הקצר רבי המצוי תדיר, וכן בסמיכותם בזמן של החכמים ובקרבתם לאביי החולק או מקשה על כל אחד מהם

3. הכוונה לקטע גניזה שפרסם פרופ' א' כ"ץ ב'גניזת תלמוד' (הוצ' מס, ירושלים תשל"ו) לוח כ"ב, עי"ש. כשעיינתי בקטע ראיתי כי אין זו גמרא אלא קיצור או ספר הלכות; והנה הגיע לידי מאמרו של הרב פרופ' אלעזר הורביץ ב'הדרום' חוברת מט (תשרי תש"ס), ושם עמד על כך (עמ' 88), כי אין זה אלא קטע של הספר 'הלכות גאונים', כפי שקרא לו מהרי"ן אפשטיין, שפרסמו בתרביץ תרצ"ט (וראה לעיל סימן 6), וחוזר הורביץ ומפרסמו (עמ' 98 כנ"ל) בתוספות משלו; ומ"מ יש כאן עדות נוסח רבת עיני.

הרבה). דומה כי הדוגמא שלפנינו מעניינת בגלל קביעת ההלכה הקשורה בנוסח ומחלוקת הראשונים. לכאורה, כבכל מחלוקות אביי ורבא — ההלכה כרבא (חוץ מיע"ל קג"ם, כידוע), ואכן כן פסקו באור-זרוע (הלכות שבת סימן נז) והמאירי (מהד' לגנה עמ' 272) והרמ"ך (רבינו משה כהן מלוניל בהשגותיו על הרמב"ם, מהד' אטלס ירושלים תשכ"ט) — וכן הובא בכסף-משנה על הרמב"ם בהלכות שבת פ"ח הל"ו; אך רבינו חננאל (על הגמרא, שם דף עד א) גרס כאן רבה, ופסק כאביי; וכן הוא ברי"ף כ"י (ראה ד"ס לכאן אות ו) ובספר העתים לר"י הברצלוני ובמגיד-משנה ובכס"מ על הרמב"ם שם ("ואין בזה השגה כי ספר מוטעה נודמן לרמ"ך..."). שפסק "אין עומר אלא בגדולי קרקע", וכן בפסקי הרא"ש כאן; ומכל מקום פסקו לאסור מדרבנן (ראה רמב"ם שבת פכ"א הי"א ורא"ש כנ"ל). ובגליתן הראה ר' ישעיה פיק-ברלין שהגירסא הנכונה היא רבה, כראשונים הנ"ל, ומכוון לדבריו בגליתן לעיל דף עב ב, משום שבכל מקום נוהג הש"ס להקדים אביי לרבא, וכאן הקדים רבה — מפני שהוא רבו של אביי — ומוכח דרבה גרסינן.

ר' עקיבא איגר הקשה בזה קושיא עצומה (ראה תוספותיו במהדורת הרמב"ם של הרב ש' פרנקל לפרק ח הנ"ל) על הרב המגיד: כאן פסק כאביי נגד רבה משום "הלכה כבתראי", אך לקמן (פרק י"ח הכ"ד) פסק כרבה נגד רבא ואביי משום שהיו תלמידיו, וא"כ סת"ן דבריו אהדדי, ונשאר בצע"ג. ושמא יש ליישב, דהתם שהיו אביי ורבא יחד, אולי עדיין היו תלמידיו וישבו לפניו בישיבה כתלמידים ועל כן פסק כרבה; ברם הכא מדובר באביי, החולק כבעל דעה עצמאית, ואולי אף אמר דבריו רק לאתר פטירת רבה ומינויו כראש-הישיבה במקומו, שהרי אין סידור הדברים יחד מלמד על עימות מילולי ביניהם — ובוזה כבר יש טעם לומר "הלכה כבתראי".

ועיין עוד בקרבן נתנאל על הרא"ש הנ"ל, שלדעתו האיסור דרבנן נובע מן הספק הלכה כמאן.

ג. לדרך עד א:

9. ד: כל מילתא דהויא (ר: דהואי) במשכן, אע"ג דאיכא דדמיא לה חשיב לה א"פ: דדמיא לה, חשיבא ליה וחשיב לה.

נראה לענ"ד, כי נוסח כ"א נכון ויפה; שאין זו סיבה פורמלית בלבד — מלאכה שהיתה במשכן, אלא גם סיבה של תוכן: הואיל והיתה במשכן היא חשובה לו, ולכן הוכללה במגין ל"ט. וברור גם כיצד נשמט הביטוי "חשיבא ליה" מספרינו, שהרי יש כאן כפל ענין ומלים, והמעתיקים לא הבינו את ההבדל בחוכן (ור' לקמן סימן 25; אבל לפי שעה לא מצאתי בראשונים עדות לנוסח זה או לסברא).

10. ד: תנו רבנן: היו לפניו מיני אוכלין, בורר ואוכל וכו';
מ: ... היו לפניו שני מיני אוכלין וכו'.

רש"י מעיר למקומנו: "לא גריסנן שני"; תוספות חולקים (ד"ה היו): "שני מיני אוכלין גריסנן, וכן פירש ר"ח, דבאוכל מתוך אוכל שייכא כיריה" ... וראה במאירי (273), שהביא כגירסת רש"י, ולהלן (274) הביא גרסת הר"ף, שגרס "שני" כרבינו חננאל (ומה שמחקוהו בדפוסינו — טעות בידם, ראה במאירי שם הע' 241); וראה מה שדן בזה בספר 'שבת של מ' למקומנו. וב'ערוך השלחן' (אורח-חיים סימן שיט סעיף טו) ביאר עפ"י גירסת ר"ח שיטת עולה בסוגיא, ועיין ב'פני יהושע' לכאן, שיסוד דינו בהסבר סוגיית בורר כולה בהבדל שבין הגרסאות, ואכמ"ל.
וצ"ע בכרייתא השניה שהובאה להלן בגמרא, שבדפוסינו הגרסא שם "שני מיני אוכלין", אך דווקא בכי"מ הגרסא "מיני אוכלין" (ו'שני' ליחא) — ויש כאן חוסר עקביות לכאורה (ור' בפנ"י הנ"ל).

11. ד: מתקיף לה רב חסדא וכי מותר לאפות לבו ביום וכי (ר ליחא) מותר לבשל לבו ביום? אלא א"ר חסדא בורר ואוכל פחות מכשיעור.

מ: ... אלא אמר רבה; ר: רבא.

גירסת כתבי היד מבוארת לפנינו בתירושי הרמב"ן לסוגיין (מהר" הר"מ הרשלר עמ' רנב, עיי"ש ובהערות המהר"ר); שהיה קשה לו כיצד מתרץ רב חסדא תירוצי החשוף לאותה קושיא עצמה שהקשה הוא לעולא: "מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור (א"פ, ר, נוסף: וכי מותר לבשל פחות מכשיעור)" (וכן הקשה גם במיוחס לריטב"א — והוא, ככל הנראה, הר"ן), ותירץ רמב"ן שם ב' תירוצים, הראשון בסברא (עיי"ש), והשני בזו הלשון:

"אי נמי רבה לאו לפרוקי קושיא דרב חסדא אתא, אלא לפרוקי ברייתא אתא וקושיא לא שמיעא ליה... וגמרא דקא מסדר להו כתר אתקפתא, וכן במקומות הרבה בתלמוד"'.⁴ מובן כי תירוץ זה כולו מבוסס על הגרסה "רבה" (שכן על רב חסדא עצמו אין אפשרות לומר כן), וממנו חזרנו ולמדנו על דרך עריכת התלמוד וצירוף דברי חכמים בסוגיות.

4. לדוגמא אחרת של עריכה ראה דבריו המאלפים של רש"י במכילתין, לקמן דף קד ע"א, לענין הסתירה שבין סוגיית שבת (מנצפ"ך = סתומות) לבין סוגיית הבבלי במגילה (דף ב ע"ב) (מנצפ"ך = פתוחות).

12. היו לפני שני (מ ליתא, כנ"ל) מיני אוכלין וביורד ואכל וביורד והניח:

דפוס (נוסח א)	מ, ר, (וכן בס' ההשלמה) ⁵ (נוסח ב)	ר"ף כ"י (ר"ס אות ל) (נוסח ג)
רב אשי מתני פטור	ר"א מתני חייב	ר"א מתני חייב
ר' ירמיה מרפתי	(כנ"ל)	(כנ"ל)
מתני חייב	מתני פטור	מתני פטור
ר"א מתני פטור	רב ירמיה מתני פטור	ר"א מתני חייב
והא תני חייב?	והא תני חייב?	והא תני פטור?
— לא קשיא, הא (מ, ר, בשחי הפעמים: כאן) בקנון ותמחוי, הא בנפה וכברה.		

מעתה, הבה נחשב את האפקט להלכה (הנפסקת, ככלל, עפ"י רב אשי שהוא מרא דתלמודא ובתראה; ראה יד מלאכי סימן קסד ואנצ' תלמודית ערך הלכה כרך ט עמ' שט) בין השיטות השונות בגירסא שלפנינו (ועדיין צדיכים עין מרובה דברי הראשונים בסוגייתנו, ואכ"מ):

לנוסח א, הלכה כרב אשי, שפטור בקנון ותמחוי וחייב בנפה וכברה;
לנוסח ב, הלכה כרב אשי, שחייב אף בקנון ותמחוי (וכל התירוץ — רק לרב ירמיה);

לנוסח ג, הלכה כרב אשי, שאם בירר לאלתר פטור בקנון ותמחוי — אך לעולם חייב בנפה וכברה. אף לנוסח ב, כדי שלא יסתור הנאמר קודם, יש להעמידה בלאתר, ואילו את הראשונה יש להעמיד כבורר לכו ביום; ועי' בהערות המהדיר למאירי שם. ומסתבר כי מחלוקת הנוסח קשורות במחלוקת רש"י ותוספות כאן, ראה תוס' ד"ה והתניא, וע"ע במפרשים ובפוסקים; וקיצרנו במקום שיש צורך להאריך.

13. ד: כי אתא רב דימי אמר, שבתא דרב ביבי הואי ואיקלעו ר' אמי ור' אסי (ר: רב אשי ורב אמי, וכנראה ט"ס). שדא קמייהו כלכלה דפירי, ולא ידענא אי משום דסבר אוכל מתוך פטולת אסור, אי משום עין יפה הוא דמכוין (מ: דלעין יפה קא מכוין).

כל כה"י (מ, א"פ, ר): "שטח ושדא קמייהו כלכלה דפירי". וכן נראה שהיה הנוסח לפני רש"י (ד"ה ושדא קמייהו): "אלא שטחן והם אוכלים... ובשטות זה נפרש האוכל מאליו". (למען הדיוק: ב ר, ושטח ושדא, פעמיים ו' החיבור; וברש"י (וכ"ה ברש"י ד"ו): ושדא, ומוכיח שהיה 'שטח' לפניו, ועיין). והנה פירוש 'שדא' בארמית הוא או (א) זרק, רמה (ראה עורך השלם ערך 'שדא',

5. נוסח ספר ההשלמה — עפ"י הערות המהדיר במאירי כאן, עמ' 274.

עמ' כט), או (ב) שפך (ראה דברי קאהוט שם בסוף הערך עפ"י תרגומי המקרא).
הברירה שעמדה בפני רב ביבי היתה: לשיטת רש"י: "לחת לפני כל אחד ואחד"
(פירות מבוררין!); לשיטת התוספות: לברר תחילה, לפני שהגיש הכל יחד. אך הוא
לא עשה כן — אלא "שדא", ולכאורה הביטוי מוזר, שהרי כיצד אפשר שיזרוק
הכלכלה ופירותיה בפניהם?

מסתבר, אפוא, כי הפירוש הנכון כאן הוא (ב) — "שפך", אלא שהמעתיקים לא
הבינוהו ולכן הוסיפו "שטח". ואולי צריך היה להיות שטח או שדא (שפך),
והכוונה, אם כן, שב'שיטוח' זה פרש הפירות והפסולת על השלחן לפניהם וע"י כך
הפרידם וממילא אין באכילתם יותר משום ברירה, כך נראה לענ"ד.

14. ד: חזקיה אמר —

כל כה"י (וכן ברי"ף ורא"ש): אמר חזקיה,

וראה בדק"ס שם, שלדעתו כך נכון.

ההבדל, כידוע, הוא בשאלה האם חזקיה אומר ענין עצמאי או שהוא חולק על
קודמו (ראה ב'קצור כללי התלמוד', דפוסי וילנא דף מו; מחוץ לכמה יוצאים מן
הכלל, שנמנו בחלקם ע"י בעל תוספות יו"ט במשניות בכורים פ"ג מ"ו). על כן
העדיף, כנראה, בעל דק"ס את הנוסח 'העצמאי', וצריך לברר, לכן, מה מקור נוסח
הדפוסים. נראה לענ"ד פשוט, דרוב המנונא אמר לעיל, שבבורר אוכל מתוך
הפסולת אסור, ואשר על כן סבר בעל הגמרא, כי חזקיה חולק על רב המנונא
(לימא קסבר) ועפ"י ההוא אמינא ניסח "חזקיה אמר", כחולק; ואילו בכה"י גרסו
"אמר חזקיה" משום שלפי המסקנה בסוגיה אין הכרח שאמנם חולק.

15. ד: ואי לא שקלי ליה (ר: מיניה) מסרח.

מ, א"פ, ד"ו: ואי לא שקלי ליה מסרח,

ונוסחתנו הוגהה ע"י המהרש"ל.

בהגהות הב"ח בגליון (אחרי שהביא גירסת ד"ו) גירסה נוספת: "ואי שקלי ליה
מסרח" (והיא גירסת רבינו יצחק הלוי, הביאו רש"י כאן); ובדפוס שונצינו (הובא
בדק"ס כאן, אות ס) — קונטמינציה: "ואי לא שקלי מסרחי, ואי לא שקלי ליה
מסרח".

כל שלש הגרסאות מבוארות ברש"י לפנינו, עיי"ש.

16. ד: אמר רב מנשה האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן

אמר רב אשי אי קפיד אמשחתא חייב משום מחתך.

ב א"פ ו ר במקום "מנשה" — "מנשי", ועיין אלבק, מברא לתלמודים עמ' 297,
שהוא רב מנשה (מנשי, מנשיא) תלמידו של רב יהודה בדור הג' בבבל.

אמנם ב מ כל הקטע אחרת: "אמר רב אשי האי מאן דסלית סילתי וכו', ואי קפיד
אמשחתא וכו'. ואם כן כל המימרא מדברי רב אשי (וכן הוא באור זרוע סימן ס

— דק"ס; ואילו ב א"פ, כל המימרא של רב מנשי — וגם שם גרסו בסיפא "ואי"! נמצא שהנוסחאות מעידות על שלש אפשרויות: כל הקטע של רב אשי (מ, או"ז); כל הקטע לרב מנשי (א"פ); רישא רב מנשה וסיפא רב אשי (ד). ברור שהחילוף 'מנשי' — 'אשי' הוא קרוב מאוד מבחינה פליאוגרפית, וככל הנראה הוא שגרם לכלאיים שבדפוסים.

ד. לרף עד ב:

17. ד: והתניא משמיה דר' נחמיה 'שטוף בעזים וטורו בעזים' — אלמא טווייה על גבי בהמה שמה טווייה? — חכמה יתירה שאני.
- כה"י לא גרסו "אלמא — שמה טווייה", ואין ספק שהיא לשון פירוש ונוספה במאוחר (לעצם דינו של ר' נחמיה ע"י ב'תורה שלמה' להרמ"מ כשר על שמות פרק לה לפסוקנו, שם ביאר, שכיוון שכל הנשים רצו לטוות והיו בהן טמאות — על כן נצטוו לטוותן ע"ג העזים בחייהן ואין צמרן מקבל טומאה, ועל כן נצטרכו לחכמה יתירה לשם כך).
18. ד: קשירה במשכן היכא הוא? אמר רבא שכן קושרים ביתרות אהלים קושרים: ההוא קושר ע"מ להתיר הוא? — אלא אמר אבבי וכו'.
- מ: קשירה במשכן היכן הוא? אמר רבה שכן קושרים ביתרות אהלים; א"ל אבבי ההוא קושר ע"מ להתיר הוא? (מ נוסף בגליון: אלא) אמר אבבי וכו'.
- כבר הערנו על תדירות חילופי הנוסח רבה-רבא (לעיל סימן 8); כאן מסתברת גירסת מ, וכן הציע כבר הב"ת בהגהותיו (אות כ; וכן מחקו רש"ל וב"ח את המלה "קושרים", בפעם השניה, כבכה"י — וראה לקמן). והטעם — שהרי קשה לומר, שרבא יציע גרסא והסבר אחד, יחזור בו מכח קושית אבבי (והקושיא היא לאבבי גם לפי נוסח א"פ ור), ויציע פירוש אחד בסוף הדין. ובאמת בכ"י ד הנוסח הוא רב, ומסתבר שנשמטה התג מעל לבי"ת, וכמו שהוא באמת בדפוס שונצינו וונציה (ד"ס אות א).
- אשר למלת "קושרין", נ"ל שיש כאן ערוב נוסחאות, כאשר לפי נוסח אחד גרסו "שכן ביתרות אהלים קושרין", ולנוסח אחר גרסו "שכן קושרים יתרות אהלים" (— וכן הוא, בלא ב' דיתרות, ב ר!), ולפנינו 'הודבקה' מלה זו בשני המקומות.
- ובהמשך שם: ד: לפני מלך בשר ודם אין עושיין כן, לפני ממ"ה הקב"ה עושיין? וככה"י: ... לפני ממ"ה (הקב"ה) על אחת כמה וכמה!
19. שגיאת דפוס: ברש"י ד"ה חייב שמונה (שורה רחבה שניה מלמעלה) כתוב "פשיט", וצ"ל, כמוכן, "פטיש".

בעמדנו בזה ארשה לעצמי לציין עוד שגיאת דפוס מכשילה בעצם נוסח הגמרא כמכילתין (כדפוס ראס-וילנא): בפרק הבונה, דף קד ב, באמצע העמוד: "תני ר' חייא כתבו באבק בשחור ובשיחור כשר", וכמוכן שצריך להיות "באבר" (רש"י: בעופרת וכו').

ה. לדף עה א:

20. ד: דאי ס"ד חרשי, הכתיב לא תלמד לעשות וכו'.

בכה"י "והכתיב", ולשון יפה היא. אך בדפוסים הישנים (שונצינו, ונציה ועוד) אין מלה זו מופיעה כלל, ונוספה לדפוסים החדשים ע"י המהרש"ל (דק"ס אות ח); והנה אפוא דוגמא לתוספת רש"ל שלא צויינה כתוספת (באריחיים מרובעים) — וראה מה שכעס על כגון זה המהרש"א בהקדמתו לחידושי אגדות (למס' ברכות) על המדפיסים. ובאמת יש כאן לשאול אם התוספת עפ"י כ"י שהיו לרש"ל, או שמא מסברא? ולכאורה, כיון שבעדויות כה"י שלפנינו נמצא "והכתיב", א"כ רש"ל אינו מתקן עפ"י כה"י (ולפחות לא כאלה שלנו). אך אין זו ראייה מספיקה, וצ"ע.

21. עוד הגהות של רש"ל:

א. ד: מ"ט דרבנן קסברי אין דישה אלא לגדולי קרקע ("קסברי" — רש"ל)

א"פ: מ"ט דרבנן משום דאין דישה אלא בגדולי קרקע (ב — גם מ, ר).

ב. ד: רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי וכו' ("תימא" — תוספת רש"ל).

והנה ככ"י מ מצויות שתי התוספות לפנינו: א' נמצאת בגליון (עם כל המשפט על

דעת רבנן, וכה"י נראה דומה לכה"י המקורי, ואולי זה תקון הסופר עצמו) בקצור:

קסב. ב' נמצאת בשורה כדין וכדת. האם אפוא היה לרש"ל כ"י?

22. ד: כי היכי דליציל צבעיה (רש"י: ... גרסינן, שתהא מראית צבעו צלולה).

בערוך (הביאו ר"י ברלין-פיק בגליון הגמרא): "דליצלח", והיינו שצבעו מצלח,

כי אז תצליח, עיי"ש; ד: "כי היכי דליצלי דנצלח צבעיה". לכאורה זו קונטמינציה

של שתי הנוסחאות, אך אולי יש לפרשה: ע"י צלילות הדם יצליח הצבע.

ו. לדף עה ע"ב:

23. השוחט משום מאי חייב (כה"י: מיחייב)? רב אמר משום צובע ושמואל

אמר משום נטילת נשמה; משום צובע אין — משום נטילת נשמה לא?

6. הרמב"ם פסק כשמואל; והתקשו נושאי כליו מדוע פסק שלא כרב, שהלכה כמותו באסורי;

ועי' בשכת' שלמי, שהביא דברי הכ"מ, שפסק כשמואל באשר רב עצמו ראה דבריו כמעוררי

גיחוך והיה מסופק בהם; אך ראה בהגהות הרא"ם הורוביץ (נדפסו בסוף הש"ס כמכילתין),

שהציע, כי רב ושמואל נחלקו ביניהם בשאלה אם יש צביעה באוכלין אם לאו, ורב סבר שיש,

אבל להלכה פסקינן שאין צביעה באוכלין, ועל כן לא פסק הרמב"ם כמותו בענין השוחט.

אימא אף משום צובע; אמר רב מילתא דאמרי אימא בה מילתא דלא ליתו דרי בתראי וליחכו עלי וכו'.

ר: ... משום נטילת נשמה: רבא אמר משום צובע — משום צובע אין וכו'; האם זהו ציטוט, ועל כן בעל המימרא הוא רבא, או שמא זהו הסבר מאוחר של רבא לדברי רב? או אולי אין זו אלא טעות מעתיק גרידא? ובראש המימרא שם, במקום "רב אמר" — רבא, והא' נמחקה בגרירה; אך בהמשך "אמר רב מילתא אמרי" (וכן, בלא ד' של "דאמרי", גם בא"פ וד"ו ורש"י שם), וא"כ ידע הסופר שהוא באמת רב ולא רבא.

24. ד: היינו מולח והיינו מעבד,

מ, א"פ: היינו מולח היינו מעבד.

ולכאורה עדיף הנוסח השני, בלא ו"ו החיבור בשאלה;

ר: היינו מולחו היינו מעבדו —

ונוסח זה עדיף משני קנדמיי, שהיא היא לשון המשנה! ושמא מכאן נוסחת הדפוסים, שאולי היתה להם נוסחת ר' ונמשכה הר"ו של "מולחו" אל "מעבדו" — ולכן השמיטו את"כ את הר"ו בסוף מעבדו.

25. אמר רב אשי (ר: רב אשי אמר אפילו וכו') ואפילו וכו', אבל לביחא לא משוי איניש מיכליה עץ.

א"פ: ... אבל לביחא לא, דלא משוי איניש מיכליה עץ.

כמוכן שנוסח שני מדויק יותר, ושמא אין זו אלא הפלוגרפיה; בשאר הנוסחאות (הפלוגרפיה = מילה כפולה (או אות) הנופלת בהעתקה; דוגמא מפורסמת — "וירדוף עד דן", שכבר העירו ראשונים שצ"ל "עד דדן", שהרי הישוב דן לא הוקם אלא בימי השופטים — בצפון; דוגמא אחרת, מתרחקת מאד: בסוף פרשת מטות קוראים אנו: "ויקרא לה גובה בשמו", וכבר העיר רש"י על חסרון המפיק בה"א של "לה", משום שלא נתקיים שמה — עיי"ש; והנה העיר הנצי"ב שם, ב'העמק דבר', כי בעצם מדובר על "קנת ובנוחיה" — היינו כמה וכמה יישובים, ומדוע לא נכתב 'להן', בלשון רבים? והשיב, כי באמת בכתוב המקורי כך היה: "ויקרא להן גובה בשמו", אך בשל חופפת הפלוגרפיה נשרה הנו"ן של להן, ולכן אין בה"א מפיק!).

26. ד: א"ר שמעון בן קיסמא (ר, מ: יאסניה, א"פ: יאסניה, הגהות הב"ח:

ביסנא) אמר ר' שמעון בן (כה"י: ריש) לקיש: הצר צורה בכלי וכו'.

כה"י מ, ר, א"פ: הצר בכלי צורה.

רש"י: "הצר בכלי צורה. בכלי שעומד לנאותו". והגיהו ב"ח (אות ב): "ד"ה הצר צורה כצ"ל ותיבת בכלי נמחק", וכוונתו כנראה ש"בכללי" השני ברש"י שייך לד"ה, וע"י כך חוזרת גרסת רש"י להיות כד; אך באמת שאין בזה צורך, שהד"ה ברש"י מעיד, שגם לפניו היתה גרסת הספרים כמו שהיא לפנינו ככה"י. וראה באוצר

הגאונים למכילתיך (עמ' 35) ובמאירי (עמ' 280), שהביאו לענין הצורה בכלי שני פירושים: (א) עיצוב עצם הכלי — ולפי פירוש זה שייך דין 'מכה בפטיש' אף בתחילת או אמצע עשיית הכלי, ואין כאן מקום להאריך בבירור שיטה עקרונית ומתודשת זו; (ב) תוספת צורה = ציור לנוי, ולשיטה זו אף בכלים אין 'מכה בפטיש' אלא מלאכה הגומרת את הכלי ממש.

מעתה שמא שני הפירושים תלויים באבחנה בין הגרסאות: א' הוא נוסחת ד, על פיה נותן היוצר צורה ועיצוב לכלי בהיבנותו; ב' הוא נוסחת כה"י (ורש"י) — על פיה מעניק היוצר את הצורה לכלי הקיים כבר, ואין אותה צורה-ציור הבאים לנוי, ויש לעיין בזה היטב.

27. רבה ור' זירא דאמרי תרוייהו וכו',

וכן הוא בכל הנוסחאות שבידי; והנה בהגהות מיימוניות לרמב"ם מהלכות שבת פרק י הלכה טז גרסו "אביי ורבא"; האם טעות היא, או שמה היה לפנייהם נוסח כזה?

28. ד: אלו אבות מלאכות (פסקא): אלו לאפוקי מדר"א וכו'.

מ: אלו לאפוקי מאי — לאפוקי מדר"א.

א"פ: מאי אלו — לאפוקי מדר"א.

דפוסינו, אפוא, נקטו לשון קצרה והשמיטו את השאלה מן הספר. (ור' כיו"ב לעיל סימן 7, שב ד דק שאלה, ובכה"י רק תשובה).

29. אחרון תביב:

ד: 'חסר אחת' — לאפוקי מדר' יהודה, דתניא ר' יהודה מוסיף את השובט והמדקדק וכו'.

בכ"י ר, מ, בדפוס שונצינו, וכן לקמן ב ד דף צז ע"ב: אף השובט וכו';

ראה בתוספתא פרק ח (פ"ט בדפוסים) הלכה ב (עמ' 30 במהד' ליברמן):

ר' יהודה אומר אף השובט והמדקדק על גבי אריג כלשהו הרי זה חייב, ושם יפה לשון "אף"; ועי' בתוספתא כפשוטה' לשם (עמ' 107-108), ששיטת ר' יהודה בירושלמי, שיש ארבעים (40) אבות מלאכה (ולא 'חסר אחת'), והוא מוסיף מעביר ארבע אמות ברה"ר — ושובט ומדקדק אינו מוסיף כאבות, וחייב בהן משום מכה בפטיש; אבל לשיטת הבבלי לקמן (צז ב הנ"ל), שלר' יהודה הבערה ללאו יצאת (כר' יוסי), ויש לו לכן רק 38 אבות (והבבלי אינו מוסיף לו ד"א ברה"ר) — צריך לר' יהודה להוסיף שני אבות, והן השובט והמדקדק.

ושמא ואולי מכאן מקור החילופין בין "את" ל"אף" (אמנם ברור שעיקרם בדמיון הקליגרפי-פליאוגרפי): נוסח הבבלי הנכון, כנראה, הוא "את", והיינו — כי ר' יהודה מוסיף לרשימת לט (לח לשיטתו) את השתיים הנזכרות; לעומת זאת — נוסח "אף" מקורו בתוספתא ובירושלמי, והיינו כי אין ר' יהודה מוסיף מלאכות

אלה לרשימת האבות, אלא מחייב בהן בכלשהו — וכאן מתאימה לשון "אף", ובהשפעת התוספתא הובאה מלה זו, עם הרמיון הקליגרפי, לחלק מן המקורות. תם ולא נשלם. עסקנו ברוגמאות רבות — מהן משמעותיות יותר ומהן פחות, ובכללן 'ביקורת נמוכה של הטקסט', ולא 'בקורת גבוהה', שיש בה בדיקת השכבות והמסורות; אך עם זאת ראינו, כי גם בדיקה זו מעלה נקודות רבות למחשבה ויש בה ענין וערך לעמוד על אמיתותם של דברי חכמינו, ויש בה כדי לקרבנו להבנת דבריהם העמוקים מני ים.